

Tussen airco en een mangoboom

Symposium Architectuur en stedenbouw Curaçao, RUG september 1992

Saskia van Dijk en Mariëtte Kamphuis

Op 23 september 1992 vond aan de Rijksuniversiteit Groningen het symposium 'Tussen airco en een mangoboom; Architectuur en stedenbouw Curaçao' plaats. Het Instituut voor Kunst-, Architectuurgeschiedenis en Archeologie, in de persoon van hoogleraar Architectuurgeschiedenis prof.dr. E.R.M. Taverne, vervulde de functie van gastheer voor deze dag niet voor niets. In de periode 1990-1992 wijdden vijf studenten van de sectie architectuurgeschiedenis hun doctoraalonderzoeken aan de architectuur en stedenbouw van Willemstad, Curaçao.

Directe aanleiding tot het organiseren van het symposium was de wens de uitkomsten van het verrichte onderzoek zodanig naar buiten te brengen dat zij ingezet kunnen worden bij de discussie over en de praktijk van de hedendaagse architectuur, stedenbouw en stadsvernieuwing op het eiland.

Dit thema is zeer actueel onder zowel vak-kundigen als het bredere publiek. Het accent in de discussie ligt met name op het verval, behoud en de stadsvernieuwing van de historische binnenstad van Willemstad. Deels vanwege de acute noodzaak tot ingrijpen hier, deels door de formulering en instelling van het Monumentenplan en de promotionele activiteiten van de Interregionale Commissie Actieplan Willemstad (ICAW) van de Unesco vanaf 1988.

Identiteitskwestie

Kern van het geheel vormt een identiteitskwestie. De vraag naar een eigen Antilliaanse cultuur en een daarbij passend beleid dient zich reeds vanaf de jaren vijftig, met het proces van bestuurlijke emancipatie van de eilanden, steeds dwingender aan. Binnen monumentenherstel en stadsvernieuwing is deze vraag cruciaal: er moeten keuzes gemaakt worden tussen sloop en restauratie, historiserende nieuwbouw of eigentijdse. De leefbaarheid van een stad wordt voor een belangrijk deel bepaald door de mate waarin gebouwen en de openbare ruimte een gevoel van herkenning en 'thuiszijn' weten op te roepen bij de bewoners.

De organisatie van het symposium heeft het thema van de identiteit nadrukkelijk ook willen toepassen op de groei en actuele situatie van het twintigste-eeuwse Willemstad: de omvangrijke agglomeratie die zich binnen enkele decennia heeft gevormd rondom het Schottegat, de binnenbaai en

Afb. 1. Gevelbeeld Otrabanda, Curaçao; de dubbele klokgevel is in 1969 verloren gegaan (foto C.L. Temminck Groll, 1966.)

Een uitgebreide foto-documentatie van de monumenten van Curaçao is aanwezig bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist (foto- en tekeningenarchief). De kern van de collectie bestaat uit opnamen van M.D. Ozinga, H. van der Wal en C.L. Temminck Groll.

tevens het industriële centrum van de olie-industrie. Ook, en juist, in dit gebied, met zijn versnipperde en grotendeels ongestructureerde bebouwing staat de huidige generatie Curaçaose architecten en stedenbouwers voor een moeilijke opgave. Het zoeken naar eigentijdse oplossingen in evenwicht en samenhang met een in de eigen cultuur verankerde vormtaal en functionaliteit én het verbeteren van de ontworpen relatie (zowel visueel als functioneel) tussen de historische binnenstad en de moderne stadsuitbreidingen. Een opgave die op 23 september 1992 werd samengevat onder de titel 'tussen airco en een mangoboom'.

Getracht is die dag een zo levendig mogelijk beeld op te roepen van de actuele situatie binnen de architectuur en stedenbouw

van Willemstad: de kwaliteiten, de problemen, de discussies en, met name, de toekomst. Een symposium als ontmoetingsplaats voor betrokkenen en geïnteresseerden, waar verschillende opvattingen bij elkaar worden gebracht op een moment dat een kritisch bewustzijn ten aanzien van de waarde en noodzaak van een eigen Antilliaanse cultuur en architectuur zich sterk verbreedt.

Curaçaose bouwtraditie en vervreemding

Het eiland Curaçao maakt geografisch en klimatologisch deel uit van het Caribisch gebied. Een groep verspreid gelegen eilan-

den, allen ooit gekoloniseerd door een Europese natie. Elk moederland heeft een stempel gedrukt op de plaatselijke cultuur, hetgeen heeft geresulteerd in een enorme verscheidenheid aan culturele kenmerken. Deze diversiteit, gecombineerd met het vermogen allerlei invloeden van buitenaf op te nemen en te integreren in de lokale cultuur is het gemeenschappelijke element dat de ketting van eilanden verbindt tot een bont geheel.

Zo ontstond ook binnen de architectuur en stedenbouw in de Cariben een enorme vormenrijkdom, waarbij Curaçao zeker een bijzondere plaats inneemt. Ook hier was sprake van een zeer specifieke vormontwikkeling, waarbij de culturele bagage vanuit het moederland werd gecombineerd met een pragmatisch gebruik van lokaal voorhanden materialen en aanpassing aan de lokale omstandigheden. Daardoor onderscheidde de architectuur en stedenbouw zich zowel van die in het moederland Nederland, als van die op de eilanden elders in de regio.

De onverwachte en snelle industrialisering van Curaçao vanaf het begin van deze eeuw, toen de olie-industrie zich er vestigde, bracht een breuk teweeg in de gestage ontwikkeling van de eigen bouwwijze. De 'olie' werd de bepalende factor bij de groeiwijze en inrichting van Willemstad. Een algehele modernisering trad op; tijd, middelen en het culturele besef ontbraken om de traditionele architectuur aan te passen aan de eisen van de nieuwe tijd, zowel kwalitatief als kwantitatief. Om in de dringende vraag naar woningen en nieuwe openbare gebouwen te kunnen voorzien, werd daarom overgeschakeld op uitheemse middelen, materialen en vormen. De vervreemding die hiermee in gang werd gezet, is één van de belangrijkste oorzaken van de hedendaagse problemen en discussies op het gebied van de Curaçaose stadsontwikkeling.

Economische factoren bepalen nog steeds grotendeels de overheidshandelingen en -keuzes op het eiland, dat met een eenzijdige en open economische structuur een grote kwetsbaarheid en afhankelijkheid bezit. Echter, het oprouer van 1969, en op het gebied van de architectuur recent het felle verzet tegen een Frans a-historisch ontwikkelingsvoorstel voor het Brionplein, geven aan dat er grenzen zijn aan het *rücksichtslos* voorbijgaan aan de lokale cultuur en behoeften.

Cultuurbesef

In de architectuur en stedenbouw is wat dat betreft met name het laatste decennium een duidelijke kentering ingetreden bij architecten én het ruimtelijk beleid. Een succesvolle stadsontwikkeling en revitalisatie van het deels verpauperde historische centrum zal moeten starten vanuit een eigen, lokaal gewortelde vorm, zowel letterlijk in de materiële gedaante van de gebouwde stad, als in de vorm van een beleidsvisie.

Reorganisaties in de volkshuisvesting, het Monumentenplan, het Ruimtelijk Ontwikkelingsplan en experimenten in de architectuur getuigen van de wil en de daadkracht om tot een steviger gefundeerde aanpak van het ruimtelijk beleid te komen.

Tegelijk wordt de kritiek op de actuele situatie de laatste jaren vaker en feller geuit. Historische stadsdelen zijn erg kwetsbaar in een economie die zich sterk richt op het toerisme, en kunnen bij onzorgvuldig beleid verworpen tot een levenloos stenen museum van historisch aandoende geveltjes, zonder waarde voor de plaatselijke gebruikers; (buitenlandse) projectontwikkelaars zijn daarbij machtsfactoren van belang. Ook op het specifieke ruimtelijke beleid bestaat kritiek: een totaalvisie staat onder heftige discussie. Voor de woningnood en het gebrek aan geschikte bouwgronden is nog lang geen definitieve oplossing in zicht. De felheid van de kritiek is evenzeer een uiting in het proces van bewustwording van de lokale belangen en hun waarde, als de nota's, de plannen en de beleidspraktijk. Het verzekert ons van discussie en noodzaak alle betrokkenen tot voortdurende reflectie en gefundeerde plannen en ontwerpen.

Een aantal op Curaçao welbekende deelnemers aan de discussie werd als spreker op het Groningse symposium in de gelegenheid gesteld hun visie naar voren te brengen. Dit leverde met name in de wandelingen geanimeerde gesprekken op tussen sprekers onderling en met publiek.

De sprekers

Prof.dr. R.A. Römer (hoogleraar sociologie RUG en voorzitter van de Monumentenraad op Curaçao) benadrukte in zijn betoog twee dominante kenmerken van de Curaçaose cultuur: spontaniteit en flexibiliteit. Op Curaçao heeft sinds haar kolonisatie een voortdurend proces van cultuurmenging plaatsgevonden, door de verschillende bevolkingsgroepen die zich er vestigden, en doordat het eiland als handelscentrum veelvuldige contacten onderhield met andere Caribische eilanden en het Zuid-Amerikaanse continent. Een geven en nemen van culturele aspecten.

Daarnaast haalde hij de term 'geniale anarchie' van de schrijver Boeli van Leeuwen aan als karakterisering van de vrijheidsdrang en het improvisatietalent van de Curaçaöenaar, hetgeen binnen de architectuur en stedenbouw als een veelheid aan spontane bouwprocessen zichtbaar is. Nader onderzoek naar precieze kenmerken en beïnvloedingsroutes wordt (ook) door Römer zeer gewenst geacht.

Ir. Ronald Gill heeft op Curaçao in het begin van de jaren tachtig aan de Universiteit van de Nederlandse Antillen de afdeling Bouwkunde opgezet. Hij is nu werkzaam vanuit de gemeente Rotterdam, als docent Urban

Heritage aan de Technische Universiteit in Delft, waar hij een proefschrift voorbereidt. Zijn interesse gaat uit naar Curaçao zoals het gelegen is in de West-Indische archipel, waarbij hij de morfologische kenmerken van architectuur en stedenbouw binnen deze regio als uitgangspunt neemt. Vanwege de culturele en architectonische verscheidenheid waarvan hier sprake is, is het doen van algemene bindende en verbindende uitspraken een hachelijke zaak. Juist daarom zijn nog slechts weinig geslaagde pogingen ondernomen tot een een overkoepelend onderzoek naar wederzijdse beïnvloeding en overeenkomsten.

De kwaliteit van de West-Indische architectuur en stedenbouw ligt juist in de verscheidenheid. Globetrotter Gill spiegelt ons deze rijkdom inzichtelijk voor. Als geslaagd voorbeeld van integratie van een Europees model van stedenbouw met architectuur van lokale oorsprong noemt Gill Haiti.

Prof. Ir. Carel Weeber is vooral in Nederland bekend vanwege zijn spraakmakende gebouwen en opvattingen. Toch liggen zijn oorsprong en jeugdjaren op Curaçao. Weeber benadrukt de vervreemding die onherroepelijk optreedt tijdens de bouwkundige opleiding in Nederland gevolgd door Antillianen. Simpele gegevens waarmee klimaatbewust gebouwd kan worden, worden zo naar de achtergrond geschoven, terwijl deze de enige sleutel bieden tot het vinden van een architectuur die in de eigen cultuur en omgeving wortelt. Weeber pleit voor bouwkunde-onderwijs op Caribische grondslag en vestigt zijn hoop op bijvoorbeeld de University of the West Indies. Voor het bouwen op Curaçao in historische stadsdelen hanteert hij eenzelfde functionele benadering: het zijn de doelstellingen voor het gebruik, de maatschappelijke behoeften opnieuw geformuleerd naar deze tijd, die de architectonische vorm moeten bepalen. Stijlistische kopieën van historische stijlen zijn niet-functioneel, en daarmee uit den boze. Monumentenzorg is een evidente noodzaak maar een zeker zo grote prioriteit is het bouwen van de monumenten van de toekomst.

Ir. Michael Newton, medewerker van het Monumentenbureau Curaçao, geeft een overzicht van de ontwikkeling tot en de huidige stand van zaken binnen het in 1991 van kracht geworden Monumentenplan en de in gang gezette stadsvernieuwing van historisch Willemstad. Uit zijn relaas komt vooral naar voren hoe vaak reeds voorzeten zijn gegeven te komen tot een adequate monumentenzorg, die echter steeds weer op bureaucratiese wijze werden afgehouden. Hij spreekt zijn hoop uit voor een daadkrachtiger toekomst, nu eindelijk de juridische, financiële en organisatorische kaders hiertoe zijn geschapen.

Ir. Dito Abbad werkt vanuit zijn bureau Plan'D2 als architect/stedenbouwkundige op Curaçao en de overige Nederlandse Antil-

len. Hij levert een poging om een indeling te maken in de huidige architectuurstromingen op Curaçao en koppelt daaraan zijn visie op de rol die de architectuurhistorie zou kunnen en moeten spelen bij de nieuwbouw. Ook formuleert hij zijn kritiek op het overheidsbeleid, waarbinnen zijns inziens met name de totaalvisie ontbreekt. Abbad bepleit een integrale aanpak van de ruimtelijke en functionele ontwikkeling van het gehele eiland, waarbij bovendien uitdrukkelijk ruimte bestaat voor participatie van bewoners en gebruikers.

Onderzoek

Er bestaan nog grote hiaten in de geschiedschrijving van Willemstad. Heeft voorheen duidelijk de nadruk op stijlontwikkelingen van de historische architectuur gelegen, op dit moment is er een grote behoefte aan onderzoek dat zich richt op langlopende processen, hun bepalende factoren en de actoren hierin. Onderzoek dat de blik verlegt naar de plaats van Curaçao binnen de Caribische regio, verbindende en onderscheidende elementen zoekt, en in een totaalbeeld plaatst van wederzijdse beïnvloeding. Onderzoek naar de twintigste-eeuwse stadsontwikkeling dat de details blootlegt van het proces van modernisering en planningsontwikkeling dat leidde tot de huidige situatie binnen de architectuur en stedenbouw.

Het vergaren van kennis en begrip van deze geschiedenis van Willemstad kan gezien worden als onderdeel van en bijdrage aan de ontwikkeling en versteviging van een Curaçaose bouwwijze en beleidsvoering op ruimtelijk gebied.

De vier genoemde doctoraalscripties, verschenen aan de RUG en gepresenteerd op 23 september 1992, kunnen een aanzet vormen tot verdere kennisvergaring. Korte samenvattingen van de scripties zijn te vinden aan het eind van de thema-artikelen. De kennis, opgebouwd aan de RUG en daarbuiten, zou gebundeld in een brede onderzoeksstructuur, uitgebreid en geoperationaliseerd kunnen worden, zodanig dat zij direct bruikbaar is voor de concrete architectuur, stedenbouw en beleidsontwikkeling op Curaçao. Dáár waar het symposium 'tussen airco en een mangoboom' uiteraard eigenlijk plaats had moeten vinden.